

DOI: <https://doi.org/10.61016/TZAP-2956-8048-20>

Turystyka jeździecka w Polsce – szlaki konne, kierunki rozwoju, znaczenie dla gospodarki turystycznej

Equestrian tourism in Poland – horse trails, development directions, importance for the tourism economy

mgr inż. Daria Osowska - Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa Vistula, wydział Turystyki i Rekreacji

Abstract

Equestrian tourism (horse riding) is currently one of the most interesting forms of active recreation. Time spent in the saddle surrounded by nature helps you detach yourself from your daily responsibilities and forget about your everyday problems. For modern people, who live in a constant rush and under stress, this is extremely important for keeping mental balance. Another unquestionable advantage of equestrian tourism is its cognitive value, which allows visitors to discover the local culture and traditions cultivated by the inhabitants of the regions they visit, while at the same time supporting the economic development of rural areas in Poland.

Keywords: equestrian tourism, tourism, horse trails, horse

Abstrakt

Turystyka jeździecka (konna)⁷ stanowi obecnie jedną z najbardziej interesujących form aktywnego wypoczynku. Czas spędzony w siodle na łonie natury sprzyja oderwaniu się od codziennych obowiązków i zapomnieniu o problemach dnia powszechnego. Dla współczesnego człowieka, żyjącego w nieustannym pośpiechu i stresie, ma to ogromne znaczenie dla zachowania równowagi psychicznej. Niewątpliwym

atutem turystyki jeździeckiej są również jej walory poznawcze, które pozwalają odkrywać lokalną kulturę oraz tradycje kultywowane przez mieszkańców odwiedzanych regionów, a jednocześnie wspierają rozwój gospodarczy obszarów wiejskich w Polsce.

Słowa kluczowe: turystyka konna, turystyka, szlaki konne, koń

JEL: L83

Wstęp

Turystyka sama w sobie jest specyficzną formą aktywności: powszechnie i stosunkowo łatwo dostępną, dostarczającą wielu pozytywnych emocji i doświadczeń, oferującą szeroki wachlarz form, odpowiadających różnorodnym preferencjom uczestników (Stasiak, 2022, s. 31). W dzisiejszym pojęciu, zaczęła rozwijać się w drugiej połowie XIX w. (Głowacki, 2013). Według Arkadiusza Jakubowskiego turystyka to nie tylko wędrówki po górach, nadmorskie plaże, czy zwiedzanie znanych zabytków – to też sielskie widoki, święty spokój i atmosfera wsi, które mogą być magnesem dla turysty (Jakubowski, 2010, s. 30).

Górska turystyka jeździecka, jako forma turystyki kwalifikowanej w PTTK jest stosunkowo młoda, bo powstała niewiele ponad ćwierć wieku temu w 1990 roku. Pomysłodawcą idei, aby w polskie góry wprowadzić turystów konnych i aby zorganizować ich w ramach struktur PTTK, był Marek Piotr Krzemień (pttk.pl/turystyka-jezdziecka/). Turystyka konna jest jedyną formą turystyki kwalifikowanej, w której główną rolę odgrywają dwie istoty żywe – człowiek i koń (Merski i Warecka, 2009). Tadeusz Łobożewicz jako cel turystyki kwalifikowanej określa wypoczynek, doskonalenie sprawności, wydolności i zdrowia oraz wszechstronne poznanie kraju (Łobożewicz, 1983, str. 9). Skupiając się na turystyce konnej możemy wyodrębnić dwa rodzaje: nizinną i górską. Do uprawiania tej formy turystyki kwalifikowanej wykorzystuje się konne szlaki turystyczne, które muszą być odkryte, zapewniać daleką widoczność oraz mieć miękką nawierzchnię (Cymańska-Garbowska i in., 2010, str. 79). Dziś

⁷ Sformułowania turystyka jeździecka i turystyka konna będą stosowane w artykule wymiennie.

w Polsce turystyka w siodle na nizinach rozwija się wokół stadnin i ośrodków sportowo-rekreacyjnych, których liczba systematycznie wzrasta, a oferta staje się coraz bardziej dostępna cenowo (Merski i Warecka, 2009). W górach zaś główną rolę odgrywają bardzo już liczne ośrodki górskiej turystyki jeździeckiej. Najliczniej występują one w Beskidach, gdzie są najlepsze warunki do przemierzania górskich szczytów wierzchem.

Karolina Ferenstein-Kraśko w swojej książce pt.: *„Konie. Pasja od pokoleń”* napisała piękne słowa: „jeździectwo uczy młodych ludzi wielu pozytywnych cech, m.in.: hartu ducha, cierpliwości, równowagi wewnętrznej, systematyczności, obowiązkowości, zasad partnerstwa, panowania nad silnymi emocjami, odpowiedzialności za siebie i innych” (Ferenstein-Kraśko, 2018, s. 21-22).

Celem artykułu jest ukazanie turystyki jeździeckiej jako jednej z najciekawszych i najbardziej wartościowych form aktywnej rekreacji, sprzyjającej zarówno poprawie zdrowia psychicznego i fizycznego człowieka, jak i pogłębieniu kontaktu z przyrodą. Artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na jej walory edukacyjne i poznawcze, wynikające z możliwości obcowania z kulturą regionalną oraz tradycjami społeczności zamieszkujących tereny, po których odbywają się rajdy i wycieczki konne.

Kluczowymi aspektami w badaniach były m.in.: wiedza zdobyta podczas studiów na UP w Lublinie oraz na SGTiH Vistula w Warszawie, wieloletnia pasja i doświadczenie w jeździectwie, uczestnictwo w wielu rajdach konnych po szczytach Beskidu Małego. Na analizę wpływ miała także przeprowadzona kwerenda w Bibliotece Miejskiej w Andrychowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, a także na stronach internetowych, tj.: PZJ, POT, PTTK oraz GUS.

Historia i rozwój turystyki jeździeckiej w Polsce

Jeździectwo sięgające korzeniami starożytnej Grecji, dawniej prawie wyłącznie było związane z wojskiem (kawalerią) (Czerwiński, 2024, s. 193). Od niepamiętnych czasów konie służyły człowiekowi m.in.: w transporcie, działaniach zbrojnych, rolnictwie (Urban, 2013, s. 1) - stąd też nie traktowano podobnych „wycieczek” jako formy wypoczynku.

Koński grzbiet był głównie traktowany jako jedyny niezawodny środek lokomocji, a następnie jako przyjemność.

Pierwsza Rzeczpospolita słynęła w całej Europie z kultury hipicznej. Szlachta kochała swoje konie, które były dla niej usposobieniem wolności i witalności. W staropolskiej rzeczywistości codzienna przejażdżka była priorytetem, a dzieci dosiadały wierzchowców już w wieku kilku lat (Iglikowski, 2014, s. 73). Podróże wierzchem stały się domeną tych, którym zależało na swobodzie, niezależności, kierowaniu się własną fantazją i inicjatywą w wyborze trasy przejazdu, podziwianiu uroków otaczającego krajobrazu oraz na sprawdzeniu własnych sił, a także przydatności hodowlanej dosiadanego rumaka.

Pierwszą udokumentowaną datą w historii górskiej turystyki jeździeckiej jest 1873 r. Korzenie jej sięgają Huculszczyzny oraz hucułów - górskich koników - od wieków użytkowanych w naszych górach. Według przypuszczeń historia konnej turystyki górskiej jest znacznie starsza od samego pojęcia „turystyka” – pojawiło się ono pierwszy raz w Słowniku Warszawskim w 1919 r. – a tym bardziej od określania jej mianem „turystyki kwalifikowanej” (Krzemień, 2010, s. 14). W powojennej Polsce ta forma turystyki zaczęła się rozwijać w latach 70. ubiegłego wieku, głównie z inicjatywy Akademickich Klubów Jeździeckich działających w ośrodkach, w których istniały uczelnie rolnicze (Czerwiński, 2024, s. 193).

Jedną z najistotniejszych współczesnych funkcji konia jest praca socjalna, gdzie wykorzystywane są do celów rehabilitacyjnych, w przypadkach upośledzeń fizycznych i psychicznych (Cottica i in., 2011, s. 9). Wielu jeźdźców nie docenia zalet jakie niesie ze sobą jazda w terenie, która odpręża, rozluźnia i rozwija konia, a jeźdźcowi dostarcza wspaniałych wrażeń (Rot, 2010, s. 50). Jest okazją do poznawania nowych miejsc, umożliwia kontakt z przyrodą, daje możliwość spotkania i obserwowania dzikich zwierząt w ich naturalnym środowisku (Rot, 2010, s. 5).

Turystyka konna wymaga jednocześnie odpowiedniego przygotowania, specjalistycznych umiejętności i sprzętu oraz wiedzy hipologicznej, geograficznej i ekologicznej. Aby jazda konna była przyjemna i bezpieczna, jeźdźcy muszą mieć

podstawowe umiejętności jeździeckie, m.in.: powodowanie koniem we wszystkich podstawowych chodach (stęp, kłus, galop), używanie pomocy jeździeckich oraz znać zasady jazdy w terenie (Handa, 2007, s. 44).

Konne szlaki turystyczne pod lupą

Walory turystyczne i rekreacyjne, w połączeniu z coraz nowocześniejszą infrastrukturą szlaków konnych oraz intensywną działalnością popularyzatorską Komisji Turystyki Jeździeckiej Nizinnej oraz Górskiej ZG PTTK, tworzą sprzyjające warunki dla dalszego rozwoju turystyki jeździeckiej w Polsce.

Od początku istnienia zorganizowanych form turystyki za znakowanie i konserwację szlaków turystycznych odpowiadały stowarzyszenia turystyczne. Pierwsze trasy tego typu na ziemiach polskich wyznaczyło w górach Towarzystwo Tatrzańskie, a następnie działalność tę kontynuowały Polskie Towarzystwo Tatrzańskie i Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Od 1950 r. zadanie to koordynuje Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Udostępnianie atrakcyjnych terenów nizinnych i górskich szerokiemu gronu społeczeństwa – turystom i krajoznawcom – stanowi jedno z kluczowych zadań PTTK, które realizowane jest poprzez utrzymanie sieci oznakowanych szlaków turystycznych. Towarzystwo było jedną z niewielu organizacji, w których członkowie stanowili cały przekrój społeczny i polityczny mieszkańców Polski – łączyło ich wspólne zamiłowanie do uprawiania turystyki (Bieńczyk, 2007, s. 237).

Dla turystów konnych wyznaczone zostały specjalne trasy, by poruszanie się po nizinach i górach mogło być bezpieczne (Stasiak i in., 2014, s. 54). Są to drogi prowadzone w terenie o wysokich walorach krajobrazowych, wytyczane z uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa turystów oraz przepisów ochrony środowiska. Trasy te oznakowane są odpowiednimi symbolami, które umożliwiają orientację w terenie i stanowią obowiązkowy element ich identyfikacji (Borek i in., 2024, s. 7). Zgodnie z definicją przytoczoną przez J. Styperka, szlakiem turystycznym jest trasa stanowiąca układ poszczególnych geokomponentów wzdłuż wytyczonej linii, która

została przystosowana do potrzeb konkretnej formy turystyki (Borek, Mazan, 2024, s. 7). W związku z rosnącą popularnością jazdy konnej w Polsce w ostatnich latach, Lasy Państwowe zaczęły wytyczać i udostępniać własne, odpowiednio oznakowane leśne trasy w kształcie pętli, co umożliwia organizowanie wielodniowych wędrówek konnych. Taki szlak rozpoczyna się i kończy w tym samym miejscu, np. na parkingu leśnym, w stadninie, ośrodku jeździeckim, czy w gospodarstwie agroturystycznym. Zgodnie z ustawą o lasach, droga udostępniona przez leśniczego jest jedynym dozwolonym miejscem w lesie, w którym można poruszać się wierzchem. Nawet jeśli przed wjazdem na drogę nie ma żadnego zakazu lub szlabanu, wjazd na nią konno jest zabroniony (dotyczy to samochodu, motocykla czy quada), chyba że jest to wyraźnie wyznaczony szlak konny. Pierwotny charakter lasów został częściowo zatraczony przez leśników, którzy budują szerokie „autostrady” służące do zwózki drewna (Deszczyńska, 2014, s. 39).

Turystyka konna na terenach Lasów Państwowych jest regulowana przede wszystkim przez jeden zapis zawarty w Ustawie o lasach z dnia 28 września 1991 r. (art. 29, ust. 1a). Brzmi on następująco: „Jazda konna w lesie dopuszczalna jest tylko drogami leśnymi wyznaczonymi przez nadleśniczego”. Warto zauważyć, że to nadleśniczy samodzielnie wyznaczają szlaki konne, co niekiedy ma miejsce na wniosek samych zainteresowanych. Ustanawianie specjalnych tras jest w interesie nadleśnictwa, ponieważ pozwala to na ograniczenie niekontrolowanego ruchu konnego. Trzeba podkreślić, że poza hałasem, środowisko leśne jest bardzo atrakcyjne dla turystów konnych, jednak ich obecność często negatywnie wpływa na ekosystem leśny, prowadząc do zmian o charakterze fizycznym, chemicznym i biologicznym. Z tego powodu w Polsce, w porównaniu do Holandii, Niemiec czy Szwecji, dróg do jazdy konnej jest zdecydowanie mniej (Gielniak, 2010, s. 26). Mimo niesprzyjających przepisów, liczba konnych tras przybywa z roku na rok się zwiększa.

Indywidualni turyści konni nie muszą wносить opłat za poruszanie się po szlakach. Natomiast jeśli mowa o wykupie usług komercyjnych związanych z użytkowaniem koni, nadleśnictwa mają prawo

pobierać opłatę za przejazdy drogami leśnymi. Dotyczy to na przykład przejazdów czy rajdów organizowanych przez stadniny, ośrodki agroturystyczne czy inne podmioty. W takim przypadku organizatorzy powinni podpisać umowę z nadleśnictwem, która określi prawa, obowiązki i wysokość opłat.

Należy pamiętać, że droga przeznaczona do jazdy wierzchem nie jest torem wyścigowym – korzystają z niej również piesi turyści. Nie wolno z niej zjeżdżać, chyba że zajdzie naprawdę ważny powód (np. nagła potrzeba ratowania zdrowia), a celem jest ominięcie przeszkody. Polecana jest jazda środkiem szlaku, aby nie niszczyć poboczy, którymi najczęściej poruszają się piesi i rowerzyści. Osoby niepełnoletnie mogą jeździć konno tylko w towarzystwie dorosłych. Najbezpieczniej wyruszać na trasę po świcie, a wracać z niej przed zmierzchem – warto wyposażać siebie i rumaka w odblaski.

Polska jest krajem, w którym funkcjonuje wiele ośrodków jeździeckich, w tym zarówno małe, jak i duże stajnie, a także liczne gospodarstwa agroturystyczne oferujące jazdę konną (Cymańska-Garbowska i in., 2010, str. 79). Turystyka jeździecka jest jedną z najprężniej rozwijających się dziedzin aktywnego wypoczynku w ostatnich latach (Józefczyk, 2014, str. 142). Niestety, dynamicznemu rozwojowi nie towarzyszą odpowiednie badania ani właściwe regulacje prawne. Obecnie wyznaczanie szlaków dla turystów konnych odbywa się w sposób bardzo spontaniczny. Brakuje zorganizowanej selekcji tras, a także jednolitych wytycznych dotyczących ich oznakowania. Różna jest również organizacja szlaków – nie wszędzie dostępne są niezbędne miejsca, tj. punkty postojowe czy stajnie etapowe. Trasy najczęściej powstają z inicjatywy PTTK, nadleśnictw, osób prywatnych, stowarzyszeń i innych organizacji.

Oznakowanie szlaków jeździeckich w Polsce

Wytyczanie szlaków konnych w Polsce odbywa się dość spontanicznie, nie obowiązują też jednolite oznaczenia dla wszystkich tego typu tras (Józefczyk, 2010, s. 26). Sposób organizacji szlaku konnego zależy w dużej mierze od jego twórców. Mogą to być m.in.: PTTK, nadleśnictwa, osoby prywatne, stowarzyszenia gmin i inne organizacje. Niektóre z tras posiadają

dobrze rozwiniętą infrastrukturę turystyczną, są znakomicie oznakowane, a w punktach informacji turystycznej można nawet nabyć mapy i przewodniki na ich temat. Podstawowe znaki to: pomarańczowe, zielone, niebieskie lub czarne koło na białym tle, które wskazuje przebieg szlaku, oraz takie samo koło z czarną obwódką, oznaczające początek lub koniec trasy.

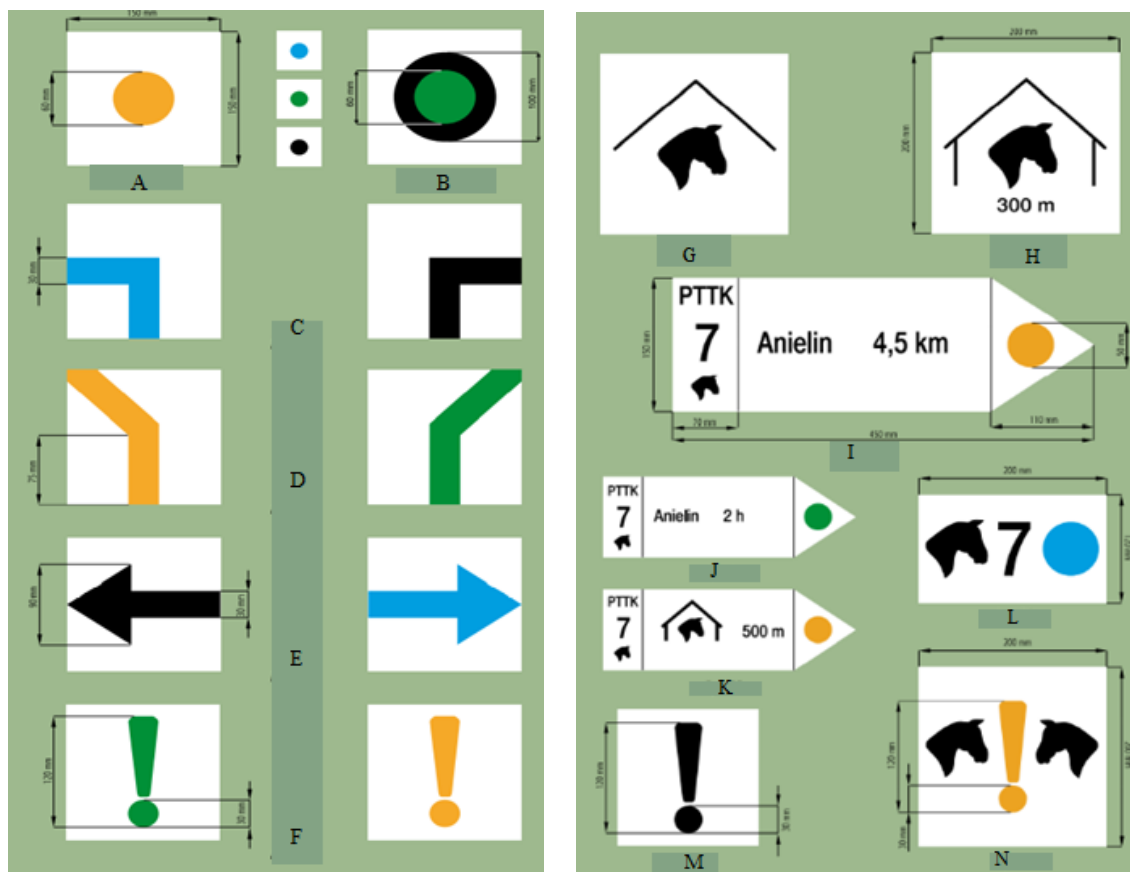
Analizując pracę zbiorową Stasiaka A., Śledzińskiej J. i Włodarczyka B., pt.: *Szlaki turystyczne od pomysłu do realizacji*, a także *Instrukcję znakowania szlaków turystycznych PTTK* wśród końskich znaków możemy wyodrębnić m.in.:

1. znak podstawowy szlaku, który jest białym kwadratem o boku 150 mm, w którego centrum umieszczone jest koło w kolorze szlaku o średnicy 60 mm, rys. 1 (A);
2. znak początku lub końca szlaku to biały kwadrat o boku 150 mm, na którym znajduje się centralnie czarne koło o średnicy 100 mm, a w jego środek symetrycznie umieszczone jest mniejsze koło w kolorze szlaku o średnicy 60 mm, rys. 1(B);
3. znaki zmiany kierunku przebiegu szlaku:
 - znak umieszczany przed rozwidleniem to biały kwadrat o boku 150 mm, na którym umieszczono znak skrętu w kształcie paska o szerokości 30 mm, zagiętego pod kątem 90°, rys. 1 (C);
 - znak umieszczany przed rozwidleniem to biały prostokąt o bokach 150 mm i 200 mm, na którym umieszczono znak skrętu w kształcie paska o szerokości 30 mm, zagiętego w połowie pod kątem 135°, rys. 1 (D);
 - znak umieszczany na rozwidleniu to biały kwadrat o boku 50 mm, na którym znajduje się centralna strzałka w kolorze szlaku, o długości 150 mm i szerokości 30/90 mm, rys. 1 (E);
4. znak informujący o zmianie kierunku szlaku jest używany w sytuacjach, gdy przebieg trasy nie może być oznaczony w wystarczający sposób, jest to biały kwadrat o boku 150 mm, z centralnym wykrzyknikiem w kolorze szlaku (wysokość wykrzyknika 120 mm, średnica kropki 30 mm), rys. 1 (F):

5. znak informujący o miejscu postoju biały kwadrat o boku 200 mm. Znajduje się na nim piktogram głowy konia umieszczony pod czarnym zarysem dachu, rys. 1 (G).
6. znak informujący o stajni etapowej ma również postać białego kwadratu o boku 200 mm. Pod piktogramem głowy konia i czarnym zarysem dachu dodano ścianę stajni; pod znakiem można podać odległość do stajni etapowej, rys. 1 (H).
7. drogowskaz o wymiarach 150x450 mm (w tym strzałka kierunkowa 110 mm) jest podzielony na trzy części pionowymi liniami. Na grocie strzałko stanowiącej środkową część, w kolorze czarnym umieszcza się nazwę miejscowości i odległość w kilometrach do punktu postoju lub stajni etapowej. W trzeciej części umieszcza się napis PTTK, numer szlaku oraz piktogram głowy konia. Skróty, tj.: km, h oraz m należy pisać małymi literami; w górach należy podawać odległość w godzinach marszu stępem, na odwrocie drogowskazu nazwa jednostki znakującej, rys. 1 (I), 1 (J) i 1 (K);
8. tabliczka z numerem szlaku ma wymiary 120x200 mm na białym tle w czarnym kolorze. Na tabliczce znajdują się: numer szlaku i piktogram głowy konia. Obok po prawej stronie widnieje odpowiedni kolor znaku podstawowego szlaku, rys. 1 (L);
9. tabliczka o wymiarach 150x150 mm, na białym tle z centralnie umieszczonym czarnym wykrzyknikiem (wysokość wykrzyknika 120 mm, średnica kropki 30 mm). Znak ten nakazuje, aby poruszać się ze zwiększoną uwagą lub podjąć decyzję o konieczności zejścia z konia (stromy odcinek szlaku, zwały leśne, odcinki zabronione, inne przeszkody lub miejsca trudne, skrzyżowanie z ruchliwą drogą itp.), rys. 1 (M);
10. tabliczka o wymiarach 200x200 mm na białym tle, z centralnie umieszczonym wykrzyknikiem w kolorze szlaku (wysokość wykrzyknika 120 mm, średnica kropki 30 mm). Z lewej i prawej jego strony znajdują się czarne piktogramy głowy konia. Znak ten oznacza początek lub koniec wspólnego odcinka z innym szlakiem (np. pieszym lub rowerowym), rys. 1 (N).

Podział szlaków konnych według kategorii odpowiada tradycyjnemu systemowi oznaczania tras turystycznych, w którym wyróżnia się kolory: niebieski, zielony, żółty, czerwony oraz czarny. W znaku zblokowanym barwy te umieszczane są pionowo, w kolejności: czerwony, niebieski, zielony, żółty i czarny.

Ryc. 1. Oznakowanie szlaków konnych



Źródło: opracowanie własne na podstawie *Szlaki turystyczne od pomysłu do realizacji* Stasiak A. i in., 2014, s. 524-525 oraz *Instrukcji znakowania szlaków turystycznych*.

Najciekawsze konne szlaki turystyczne w Polsce

Transbeskidzki Szlak Konny w Karpatach

Transbeskidzki Szlak Konny jest najdłuższym i jednym z najbardziej malowniczych szlaków konnych w Polsce, przyciągającym miłośników jazdy konnej zarówno z kraju, jak i z zagranicy (emoti.pl, 2024). Licząca około 400 kilometrów trasa stanowi prawdziwe wyzwanie i niezapomnianą przygodę, prowadząc przez najbardziej urokliwe i dzikie rejony Karpat. Określenie „trans” zyskał sobie dzięki temu, że przemierza z zachodu na wschód wszystkie pasma polskich Beskidów (Józefczyk, 2010, s. 199). Szlak rozpoczyna się w malowniczej miejscowości Brenna w Beskidzie Śląskim, a następnie prowadzi przez kolejne pasma górskie – w Beskidzie Żywieckim jeźdźcy mogą podziwiać panoramy z widokiem na Babią Górę (Diabłak) oraz rozległe pasma sięgające Podhala.

Na trasie czekają malownicze doliny, rozległe łąki, lasy bukowe i świerkowe oraz zapierające dech w piersiach widoki na górskie szczyty. Po przejechaniu przez Podhale szlak kieruje się w stronę Pienin, gdzie nad Dunajcem otwierają się jedne z najpiękniejszych pejzaży w Polsce – przełomy rzeczne i skalne formacje. Kolejny odcinek wiedzie przez Beskid Sądecki, słynący z pięknych krajobrazów i licznych schronisk, które oferują komfortowe noclegi dla jeźdźców i ich koni, ułatwiając dalszą podróż.

Ostatnia część trasy przebiega przez Beskid Niski, charakteryzujący się dziewiczą przyrodą i niską gęstością zaludnienia, co pozwala w pełni doświadczyć spokoju górskiej samotności. Szlak kończy się w Wołosatem w Bieszczadach – miejscu symbolicznym, idealnym do podsumowania tej wymagającej wędrowki. Podczas wyprawy jeźdźcy mogą natknąć się na dzikie zwierzęta, takie jak jelenie, sarny czy rzadkie gatunki ptaków, co wzbogaca kontakt z naturą.

Transsudecki Szlak Konny

Transsudecki Szlak Konny należy do najbardziej wymagających tras konnych w Polsce, stanowiąc prawdziwe wyzwanie zarówno dla jeźdźców, jak i ich koni. Licząca około 360 kilometrów trasa prowadzi przez spektakularne, lecz trudne tereny Sudetów. Szlak rozpoczyna się w niewielkiej miejscowości Stojków koło Łądko-Zdroju, znanej z pięknych krajobrazów i licznych źródeł mineralnych. Już od samego początku podróżnicy mogą poczuć wyjątkowy klimat Sudetów – regionu, w którym dzika przyroda splata się z urokliwymi

miasteczkami i zabytkami historycznymi. Swój wyjątkowy charakter szlak zawdzięcza stajniom etapowym, z których niemal połowa to ośrodki specjalizujące się w jeździe w stylu westernowym (Józefczyk, 2010, s. 179).

Pierwsze etapy biegną przez Góry Sowie, oferujące liczne punkty widokowe oraz interesujące formacje skalne. Ten region kryje też wiele tajemnic – poniemieckie bunkry i sztolnie dodają trasie historycznej atmosfery i nuty tajemnicy. Następnie szlak wiedzie przez Góry Stołowe, słynące z niezwykłych formacji skalnych przypominających labirynty. Przejażdżka wśród skalnych grzybów, maczug i wąskich szczelin to niezapomniane doświadczenie, wymagające precyzji i ostrożności od jeźdźców.

Kolejny fragment trasy prowadzi przez Masyw Śnieżnika, gdzie szlak staje się bardziej wymagający, a wysokość potęguje wyzwanie. Tutaj można podziwiać Śnieżnik – jeden z najwyższych szczytów Sudetów Wschodnich, z panoramą sięgającą aż Czech. Surowy klimat i zmienna pogoda sprawiają, że etap ten wymaga doświadczenia, ale nagradza oszałamiającymi widokami.

Ostatni odcinek wiedzie przez Rudawy Janowickie, zachwycające dzikimi lasami i licznymi punktami widokowymi na otaczające pasma górskie. To mniej uczęszczany region, który pozwala jeźdźcom w pełni cieszyć się ciszą, spokojem i bliskością przyrody. Rudawy są także siedliskiem wielu gatunków zwierząt, co wzbogaca kontakt z naturą i relaks podczas wędrowki. Szlak kończy się w Karpaczu – popularnym mieście turystycznym w Karkonoszach, oferującym zarówno zabytki, jak i nowoczesne atrakcje.

Transjurajski Szlak konny

Transjurajski Szlak Konny to niezwykła trasa konna o długości około 201 km, prowadząca przez jedne z najbardziej malowniczych i różnicowanych krajobrazów w Polsce. Szlak startuje w Olszanicy, malowniczej miejscowości pod Krakowem, i przebiega przez urokliwe tereny Jury Krakowsko-Częstochowskiej, kończąc się w Wieluniu. Jura charakteryzuje się unikalnym krajobrazem, pełnym wapiennych skał, jaskiń, wzgórz i wąwozów, co sprawia, że przejażdżka szlakiem jest nie tylko przyjemnością, ale także fascynującą podróżą przez geologię i historię Polski. Chociaż Jura jest wyżyną, ze względu na charakter podłoża i ukształtowanie terenu Transjurajski Szlak Konny zaliczany jest do szlaków górskich (Józefczyk, 2010, s. 190).

Jednym z najbardziej charakterystycznych punktów trasy jest Pustynia Błędowska – największa pustynia w Polsce i rzadki w Europie Środkowej obszar przyrodniczy. Przejazdka przez rozległe piaski, które kontrastują z zielonymi terenami Jury, tworzy niemal egzotyczny klimat i niezapomniane wrażenia.

Kolejną atrakcją są ruiny zamków wchodzących w skład Szlaku Orlich Gniazd. Te majestatyczne warownie, wzniesione na wapiennych skałach, kiedyś strzegły granic królestwa, a dziś stanowią malowniczy element jurajskiego krajobrazu. Ruiny w Ogrodzieńcu, Bobolicach, Olsztynie i Smoleniu przenoszą w czasie, pozwalając poczuć średniowieczną atmosferę podczas konnej przejażdżki wokół ich pozostałości.

Hucuł – wspinacz o pewnym chodzie

Jazda konna jest jak układanie niezwykle skomplikowanych puzzli (Allen i in., 2002, s. 12). Człowiek stara się ułożyć je od przeszło trzech tysięcy lat. Przez wieki koń pod opieką człowieka „robił karierę” jako środek transportu, żołnierz na wojnie, rolnik w polu. Hucuły, które trafiły na ziemie Polski wraz z ludnością pasterską pochodzącą z Karpat Wschodnich (Huculszczyzny), są obecnie w Polsce główną hodowaną rasą koni górskich (Czerwiński, 2024, s. 194). Największe znaczenie w ukształtowaniu się tej rasy miały bardzo surowe warunki hodowlane, a zwłaszcza wolny wybieg na połoninach oraz praca w ciężkim górskim terenie (Krzemień, 2010, s. 18). W XVIII w. tą silną rasą interesowało się wojsko (Bunjes, 2008, s. 90).

Tą prymitywną rasą górskich koni użytkowych pochodzących od tarpana (Haller, 1994, str. 201) wykorzystywano do transportu jucznego, prac zaprzęgowych, a także do jazdy wierzchem. Hucuły cechują się dużą odwagą, wysokim stopniem inteligencji – pozwalającym na pokonywanie przeszkód – kluczenie pomiędzy gałęziami, drzewami czy przeciskanie się w największym buszu krzewów (Kulczyńska, 2017, s. 31). Mają też wspaniałą orientację w terenie, są niewybredne na paszę i odporne na choroby (Krzemień, 2010, s. 14). Doskonale czują się w górach i pewnie stąpają również po stromych, pokrytych śniegiem ścieżkach (Skoczylas, 2008, s. 137). Do charakterystycznych cech należą bardzo twarde i odporne kopyta, a także niski wzrost, dzięki czemu znacznie obniża się środek ciężkości tych zwierząt, co wpływa na ich znakomitą stabilność (Mierzwa, 2010, s. 139).

Specjalnie dla tej rasy opracowano konkurencję konkursową o nazwie ścieżka huculska (Zarawska, 2020, s. 86). Koń musi na niej pokonać liczne wymyślone przeszkody, m.in.: kładkę nad rowem, stromizny, wiatrołomy, labirynt, bramki z zamknięciem lub firankami czy cofanie przez żywopłot. Są one sprawdzianem umiejętności pokonywania naturalnych i sztucznych przeszkód terenowych, odwagi, zdolności, posłuszeństwa i treningu koni. Dla samego zawodnika również jest to rodzaj wyzwania, gdyż musi przebywać odcinki ścieżki w zadanym tempie i umiejętnie prowadzić konia w trudnym terenie.

Koń do uprawiania turystyki jeździeckiej musi charakteryzować się wytrzymałością i być zdolnym do pokonywania odległości (Chrzanowski i in., 2013, s. 105). W Polsce w turystyce konnej i rekreacji możemy często spotkać także konie innych polskich ras o podobnych cechach, tj.: koniki polskie, konie rasy małopolskiej, wielkopolskiej i śląskiej, kuce Felińskie. Natomiast jeśli mowa o rasach zagranicznych to są to m.in.: haflingery, fiordy oraz kuce szetlandzkie, walijskie i Irish Tinker Cob (Czerwiński, 2024, str. 194).

Turystyka jeździecka w Polsce w świetle danych GUS z lat 2005–2017

Analiza zestawień tabelarycznych dostępnych na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego (tablice Dział V) wykazuje, iż w 2017 roku łączna długość szlaków konnych w Polsce wynosiła 3885,6 km, przy czym ich rozmieszczenie było bardzo nierównomierne. Najwięcej tras znajdowało się w Małopolsce – 2479 km, co stanowiło zdecydowaną większość krajowej sieci. Znaczące długości tras odnotowano również w Lubuskim (565 km), Zachodniopomorskim (375,8 km) oraz na Śląsku (308,8 km). W województwach lubelskim i łódzkim długość szlaków wynosiła odpowiednio 59 km i 64 km, natomiast w Mazowieckim i Warmińsko-Mazurskim zaledwie po 17 km. W pozostałych województwach, w tym dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, opolskim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, świętokrzyskim i wielkopolskim, nie odnotowano szlaków jeździeckich.

Badania turystyki kwalifikowanej w ramach PTTK w latach 2005–2017 pokazują duże zróżnicowanie regionalne oraz zmienność aktywności w czasie. W Dolnośląskim wycieczki jeździeckie nizinne odbyły się jedynie w 2005 roku, natomiast wycieczki górskie były prowadzone

regularnie przez cały okres, a liczba uczestników w 2017 roku wzrosła do 106. W Kujawsko-Pomorskiem organizowano wyłącznie wycieczki nizinne, których liczba i frekwencja wahały się w kolejnych latach – po znacznej aktywności w 2010 roku nastąpił spadek w 2016, a w 2017 roku liczba wycieczek i uczestników ponownie wzrosła. Lubelskie odznaczało się minimalną aktywnością – wycieczki nizinne odbyły się tylko w 2005 roku, po czym całkowicie zanikły.

Mazowieckie cechowało się przewagą wycieczek nizinnych, które były realizowane regularnie, choć liczba uczestników w 2017 roku znacznie spadła. Wycieczki górskie były organizowane sporadycznie, jednak w 2017 roku przyciągnęły aż 327 uczestników, co świadczy o rosnącym zainteresowaniu tą formą turystyki. W Lubuskim i Łódzkim aktywność ograniczała się wyłącznie do wycieczek nizinnych – w Lubuskim ich liczba była niska i nieregularna, a w Łódzkim obserwowano wahania liczby wycieczek i uczestników, z wyraźnym spadkiem w 2010 roku i częściowym odbiciem w latach 2016–2017.

Małopolskie było zdecydowanym liderem górskiej turystyki jeździeckiej. W latach 2005–2010 liczba wycieczek górskich wzrosła z 79 do 151, a uczestników z 576 do 3 023, po czym w 2016–2017 nastąpił gwałtowny spadek do kilku wycieczek z kilkudziesięcioma uczestnikami. Wycieczki nizinne miały tu marginalne znaczenie i zanikły po 2010 roku. W Opolskim turystyka jeździecka nie była prowadzona w żadnym z analizowanych lat. Podkarpackie charakteryzowało się dominacją wycieczek górskich, których liczba i uczestnictwo stopniowo malały w latach 2010–2017, natomiast wycieczki nizinne pojawiły się dopiero w 2010 roku i były realizowane sporadycznie.

Podlaskie i Pomorskie rozwijały głównie turystykę niziną, która wzrastała w ostatnich latach analizowanego okresu, podczas gdy wycieczki górskie miały charakter incydentalny. Śląskie wykazało dynamiczny rozwój turystyki górskiej w latach 2010–2017, z wyraźnym wzrostem zarówno liczby wycieczek, jak i uczestników, podczas gdy wycieczki nizinne pozostawały marginalne i nieregularne. W woj. świętokrzyskim turystyka jeździecka była ograniczona i zanikła po 2010 roku, natomiast w Warmińsko-Mazurskim i Wielkopolskim organizowano wyłącznie wycieczki nizinne o umiarkowanej, ale stosunkowo stabilnej aktywności. Zachodniopomorskie odnotowało wyłącznie wycieczki nizinne w 2010 r., a wycieczki górskie nie występowały w żadnym z lat.

W całym kraju liczba wycieczek jeździeckich i uczestników wahała się znacząco. Najwyższy poziom aktywności odnotowano w 2010 roku – 248 wycieczek z udziałem 4 692 osób, w tym 2 257 młodzieży szkolnej. W kolejnych latach obserwowano spadek liczby uczestników, zwłaszcza wśród młodzieży, a w 2017 roku liczba wycieczek wróciła do poziomu 2005 roku, jednak udział uczniów w wycieczkach wynosił zaledwie 556 osób. Liczba przodowników i instruktorów turystyki jeździeckiej również wykazywała wyraźny spadek – z 175 osób w 2005 roku do 101 w 2016 roku, z niewielkim odbiciem do 109 w 2017 roku. W Zarządzie Głównym PTTK aktywność w turystyce jeździeckiej była sporadyczna i skoncentrowana wyłącznie w 2010 r., z przewagą wycieczek górskich pod względem liczby uczestników.

Podsumowując, turystyka jeździecka w Polsce w latach 2005–2017 charakteryzowała się dużymi różnicami regionalnymi oraz zmiennością aktywności w czasie. Wyraźne ożywienie odnotowano w latach 2005–2010, po czym większość województw doświadczyła spadku liczby wycieczek i uczestników, przy czym wyjątkiem było województwo śląskie, gdzie turystyka górską rosła dynamicznie. Wycieczki nizinne zachowały względną stabilność jedynie w niektórych regionach, podczas gdy w innych zanikały lub miały charakter incydentalny.

Turystyka konna w Polsce - potencjał, wyzwania i perspektywy rozwoju

Analizując SWOT wykonany przez Józefczyk M. zamieszczony w publikacji *Perspektywy rozwoju turystyki jeździeckiej w Polsce*, a także bazując na kwestionariuszu, który został niedawno opublikowany na stronie Polskiego Związku Jeździeckiego możemy zauważyć liczne atuty, jak i wyzwania, które należy uwzględnić przy planowaniu dalszego rozwoju turystyki jeździeckiej w Polsce.

Sektor turystyki konnej w Polsce opiera się przede wszystkim na silnych zasobach naturalnych i organizacyjnych. Kraj dysponuje atrakcyjną przyrodą i zróżnicowanym krajobrazem – od gór, przez niziny, aż po wybrzeże Bałtyku – co stwarza doskonałe warunki do rozwoju tej formy wypoczynku. Istniejące szlaki konne cieszą się renomą i przyciągają zarówno turystów krajowych, jak i zagranicznych. Sukcesy projektów, takich jak Łódzki Szlak Konny, pokazują, że dobrze zaplanowany marketing i realizacja tras mogą być bardzo efektywne. Dużym atutem jest również dostępność funduszy unijnych, które wspierają tworzenie nowej infrastruktury oraz

rozwój istniejących ośrodków. Wysokie kwalifikacje przewodników GTJ, bogata i zróżnicowana oferta rajdów konnych – od jednodniowych po wielodniowe, o różnym standardzie i cenie – zwiększają atrakcyjność tej formy turystyki. Współcześnie coraz większą rolę odgrywa też możliwość weryfikacji jakości usług w stajniach i ośrodkach (np. poprzez opinie w serwisach Google, na Facebooku czy portalach branżowych), co sprzyja wzrostowi zaufania klientów. Pozytywnym czynnikiem rozwoju jest również rosnąca popularność aktywnego wypoczynku na łonie natury oraz trend związany z turystyką „slow”, sprzyjający kontaktowi z przyrodą i zwierzętami.

Pomimo dużego potencjału, rozwój turystyki konnej w Polsce napotyka na szereg ograniczeń. Wśród nich należy wymienić brak spójnej promocji i jednolitej oferty turystyki konnej, co utrudnia stworzenie rozpoznawalnej marki na poziomie krajowym. Zbyt mała liczba organizatorów turystyki konnej oraz ograniczona różnorodność ofert sprawiają, że rynek wciąż nie jest w pełni nasycony i dostępny dla szerokiego grona odbiorców. W wielu regionach widoczny jest niewykorzystany potencjał stajni i ośrodków jeździeckich, które często borykają się z problemami finansowymi lub ograniczeniami organizacyjnymi. Dodatkowo liczba szlaków konnych nadal nie odpowiada rosnącemu zapotrzebowaniu turystów, a ich stan techniczny i infrastruktura miejscami wymagają modernizacji. Brak spójnej koordynacji między instytucjami zajmującymi się turystyką jeździecką, niedostateczne finansowanie oraz konflikty z Lasami Państwowymi dodatkowo spowalniają rozwój sektora. W niektórych przypadkach działalność związana z organizacją tras konnych jest też postrzegana przez urzędników jako zbyt inwazyjna dla środowiska, co utrudnia uzyskiwanie pozwoleń i wsparcia.

Wśród szans zewnętrznych można wyróżnić możliwość integracji i wymiany doświadczeń z zagranicznymi organizacjami zajmującymi się turystyką konną oraz promocję polskich szlaków konnych na arenie międzynarodowej. Szansą jest także promocja i integracja oferty turystycznej, łączenie turystyki konnej z agroturystyką czy ekoturystyką, a także popularyzacja prozdrowotnego aspektu jeździectwa. Na korzyść branży działa rosnąca popularność turystyki krajowej, poprawa poziomu zamożności społeczeństwa, dostępność programów i funduszy wspierających rozwój turystyki, a także współpraca z instytucjami zarządzającymi

infrastrukturą, takimi jak Lasy Państwowe czy samorządy. Dodatkowym atutem jest funkcjonowanie komputerowej bazy danych koni prowadzonej przez ARiMR, która zwiększa bezpieczeństwo obrotu zwierzętami, ogranicza ryzyko kradzieży i daje pewność co do pochodzenia koni wykorzystywanych w turystyce. Stworzenie jednostek zajmujących się profesjonalną promocją oraz wykorzystanie turystyki jeździeckiej jako produktu markowego Polski może jeszcze bardziej umocnić pozycję tego sektora.

Zagrożenia dla turystyki konnej wiążą się przede wszystkim z regulacjami prawnymi – możliwe zaostreżenie przepisów dotyczących wytyczania nowych szlaków oraz poruszania się po już wyznaczonych trasach może ograniczyć swobodę działania. Dodatkowo zmiany klimatyczne, w tym większa częstotliwość ekstremalnych zjawisk pogodowych, oraz utwardzanie dróg leśnych, które wymusza zmiany przebiegu tras, stanowią istotne wyzwania dla rozwoju turystyki jeździeckiej. Należy również uwzględnić aspekt ekonomiczno-finansowy jeździectwa – wysokie koszty utrzymania koni, sprzętu oraz organizacji tras mogą zniechęcać potencjalnych inwestorów i uczestników

Podsumowując, turystyka jeździecka w Polsce ma duży potencjał wynikający z atrakcyjnych walorów przyrodniczych, zróżnicowanego krajobrazu i rosnącej popularności aktywnego wypoczynku. Dalszy rozwój wymaga jednak lepszej koordynacji działań, spójnej promocji, rozbudowy infrastruktury oraz wykorzystania możliwości oferowanych przez stajnie i ośrodki hippiczne. Połączenie wsparcia finansowego, trendów prozdrowotnych i ekologicznych może uczynić turystykę konną jednym z silnych i rozpoznawalnych produktów krajowej oferty turystycznej.

Podsumowanie

Koń od tysięcy lat towarzyszy człowiekowi, pełniąc rolę nie tylko użytkową, ale także symboliczną i emocjonalną, co czyni go jednym z najważniejszych zwierząt w historii ludzkości (Morris, 2007, s. 6). Jego wpływ na rozwój kultury, gospodarki i cywilizacji jest niepodważalny. Współcześnie znaczenie konia uległo przekształceniu – z narzędzia pracy stał się przede wszystkim partnerem w rekreacji i sporcie. Turystyka jeździecka, będąca jedną z form turystyki kwalifikowanej, cieszy się rosnącą popularnością, szczególnie na terenach wiejskich i słabo

zurbanizowanych. Umożliwia ona nie tylko bezpośredni kontakt z przyrodą i zwierzęciem, ale także zaspokaja potrzebę aktywności fizycznej, redukuje stres i wspiera dobrostan psychiczny. Dla części uczestników jest to także forma samorozwoju, sprawdzania własnych umiejętności oraz nawiązywania nowych relacji społecznych.

Wzrost zainteresowania jazdą konną w terenie przyczynia się do rozwoju infrastruktury turystyki jeździeckiej, w tym powstawania wyspecjalizowanych ośrodków oferujących rajdy konne. Zjawisko to ma istotne znaczenie gospodarcze – sprzyja rozwojowi agroturystyki i małych przedsiębiorstw, stając się niejednokrotnie głównym źródłem dochodu lokalnych społeczności. W kontekście zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich turystyka konna może być postrzegana jako narzędzie aktywizacji lokalnej, wspierające ochronę krajobrazu kulturowego i promowanie tradycji regionalnych. Coraz częstsze zainteresowanie rajdami konnymi w Polsce wśród turystów z Europy Zachodniej potwierdza potencjał tej formy turystyki w budowaniu atrakcyjnej i konkurencyjnej oferty turystycznej kraju.

Spis literatury:

- Allen L.L., Dennis D.R. (2002). *101 Jumping Exercises for Horse & Rider*, US, Storey Publishing LLC.
- Bieńczyk G. (2007). Warszawa, *Turystyka kwalifikowana w działalności Polskiego Towarzystwa Turystyczno-krajoznawczego w latach 1950-1990*, AlmaMer Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Borek D. (2019). *Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej – Komentarz*, Radom, Katedra Prawa Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego.
- Borek D., Mazan J. M. (2024). *Prawo szlaku – rozważania publicznoprawne – dotychczasowe koncepcje, Prawne aspekty działalności turystycznej w dobie zmian. Wybrane problemy*, Katowice, Wyd. Akademii Górnośląskiej.
- Borek D., Wysocki Ł., Mazurczak J. (2024). *Promocja turystyczna i kulturowa miast w działalności lokalnych organizacji turystycznych na przykładzie Gdańska i Poznania. Aspekty prawne i marketingowe z uwzględnieniem nowoczesnych technologii*, Zeszyty Naukowe Akademii Górnośląskiej.
- Borek D. (2018). *Przedsiębiorca w ustawie o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych – koncepcja przedmiotowego charakteru regulacji*, internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny, nr 4(7).
- Bunjes J., 2008, *Das Große Cadmos Handbuch Pferderassen*, Cadmos Verlag, s. 90
- Chrzanowski S., Łojek A., Oleksiak S., 2013, *Hodowla i użytkowanie koni. Tom I*, Warszawa, Wydawnictwo SGGW.
- Cottica S., Paparelli L., 2011, *Cavalli. Razze, culture e tradizioni*, Italy, White Star s.r.l.
- Czerwiński J., 2024, *Podstawy turystyki*, Warszawa, Wydanie V, CeDeWu
- Cymańska-Garbowska B., Stebliak-Włazłak B., 2010, *Podstawy turystyki*, Warszawa, Wyd. REA, s. 79
- Deszczyńska A., 2014, *Zielonym szlakiem*, Koń polski, 6/2014, s. 39, 40
- Ferenstein-Kraśko K., 2018, *Konie. Pasja od pokoleń*, Bielsko-Biała, Pascal.
- Gielniak M., 2010, *W pół roku przez pół Europy*, Koń polski, 7/2010, s. 26
- Głowacki M., 2013, *Turystyka w XIX i początkach XX wieku na ziemiach polskich pod zaborem pruskim, na podstawie pamiętników i wspomnień z epoki*, Oficyna Wydawnicza „Wierchy” Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK
- Haller M., 1994, *Der Kosmos-pferdeführer*, Stuttgart, Franckh-Kosmos Verlags-GmbH & Co.
- Handa J., 2007, *Handbuch Pferde*, Köln, Honos Verlag GmbH, s. 44
- Iglikowski M., 2010, *Staropolska sztuka latania*, Koń polski, 6/2010, s. 73
- Jakubowski A., 2010, *Galopem na zupę z karpi*, Koń polski, 6/2010, s. 30
- Józefczyk M., 2010, *Najpiękniejsze szlaki konne w Polsce*, Warszawa, Carta Blanca Sp. z o.o. Grupa Wydawnicza PWN, str. 26, 179, 190, 199
- Józefczyk M., 2014, *Perspektywy rozwoju turystyki jeździeckiej w Polsce*, Wrocław, Rozprawy naukowe AWF, s. 142
- Kulczyńska P. 2017, *Konno przez Polskę*, Agencja Reklamowo-Wydawnicza Vectra.
- Krzemień M. P., 2010, *Górska turystyka jeździecka*, Agencja Reklamowo-Wydawnicza „OSTOJA”.
- Łobozewicz T., 1983, *Turystyka kwalifikowana*, Warszawa, Wydawnictwo PTTK „Kraj”.
- Merski J., Warecka J., 2009, *Turystyka kwalifikowana Turystyka aktywna*, Warszawa.
- Mierzwa M., 2010, *Encyklopedia konie*, Kraków, Wydawnictwo Kluszczyński.
- Morris A., 2007, *A portrait of the horse*, Quantum Publishing Limited, s. 6
- Panasiuk A., 2019, *Rynek turystyczny. Struktura, procesy, tendencje*, Warszawa, Wydanie 2, Difin SA, s. 9.
- Rot E., 2010, *Ruszajmy w teren!*, Koń polski, 6/2010, s. 50, 55.
- Skoczylas J., 2008, *Konie, czyli jak rozpoznawać najpopularniejsze rasy koni*, Ożarów Mazowiecki, Firma Księgarska Jacek i Krzysztof Olesiejuk -Inwestycje Sp. z o.o., s. 137.
- Stasiak A., 2022, *Turystyka społeczna a jakość życia*, Kraków, PTTK Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, s. 31.
- Stasiak A. i in., 2014, *Szlaki turystyczne od pomysłu do realizacji*, Warszawa – Łódź, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, s. 54, 524-525
- Urban R., 2013, *Turystyka jeździecka w Polsce - tradycje i teraźniejszość. Zarys problematyki*, Kraków, s. 1.
- Zarawska P., 2020, *Konie rasowe*, Warszawa, Wydawnictwo SBM sp. z o.o., Wydanie II, s. 86.
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK*, Stan aktów prawnych aktualny na dzień: 13.09.2022 r.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach*, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 567.
- https://www.emoti.pl/pl/artikul/najpiekniejsze-trasy-na-wycieczki-konne-w-polsce?srsltid=AfmBOoqDDzqzX1aAqLOkW-7_-Wuu6s2jpWyAjrSUfcV50fQXez8l3JR, 2024
- <https://www.gov.pl/web/arimr/koniowate>
- <https://pzj.pl/https-pzj-pl-turystyka-konna/>
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2017-roku,1,15.html>
- <https://pttk.pl/turystyka-jezdziecka/>

Skróty:

- ARI-MR - Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
- GTJ – Górska Turystyka Jeździecka
- GUS – Główny Urząd Statystyczny
- LOT - Lokalne Organizacje Turystyczne
- POT – Polska Organizacja Turystyczna
- PTTK - Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
- PZJ – Polski Związek Jeździecki
- ROT – Regionalne Organizacje Turystyczne
- SGTiH – Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa
- UP – Uniwersytet Przyrodniczy
- ZG PTTK - Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego